

A bibliográfiai leírás új szabályai

Évtizedeken keresztül az MSZ 3424 jelű és számú, *Bibliográfiai leírás* című szabványsorozat tagjai tartalmazták a bibliográfiai leírások megjelenítésére vonatkozó előírásokat Magyarországon. Ezek helyett a szabványok helyett 1999-től szabályzatok jelennek meg: *Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szabályzat* címmel, KSZ betűjellel¹. A **KSZ/3 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok** szabályzat, amely 2001. szeptember 17-én hagyta el a sokszorosítót, az MSZ 3424/2,² azonos című szabványt váltja fel. Ez azt jelenti, hogy éppúgy, mint a többi szabvány esetében is, a helyettesítő szabályzat megjelenésekor a Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság kezdeményezi, hogy a Magyar Szabványügyi Testület vonja vissza az immáron érvénytelenített szabványt.

Az új szabályzat alkalmazásának megkezdése előtt talán nem lesz felesleges néhány alapelvet hangsúlyozni, valamint az MSZ 3424/2 és a KSZ/3 előírásai közötti lényeges eltérésekre felhívni a figyelmet, hiszen ezek az eltérések a bibliográfiai munkát jelentősen befolyásol(hat)ják. Jelen összefoglalás szándékosan nem tartalmaz példákat, hiszen azzal a céllal készült, hogy mindazok, akik használják az új szabályzatot, amely bővelkedik példákból, valamilyen magyarázatot, kiegészítést kapjanak azokhoz a részekhez, amelyek eltérnek az eddigi szabvány előírásaitól, és szándékaink szerint egyszerűbbé, pontosabbá, egyértelműbbé tesz a bibliográfiai leírásokat.

Bibliográfiai leírás – formai feltárás – feldolgozás

A KSZ/3 összeállítása során egyértelművé vált, hogy az új szabályzatok nem tartalmazhatnak olyan megfogalmazást, amelynek alapján bárkinek kétsége támadhatna arról az alapelvről, amely szerint a *bibliográfiai leírás* nem azonos a dokumentum adatait valamilyen módon rögzítő *feldolgozói tevékenységgel*. Ezt a műveletet nevezték leíró betűrendes katalogizálásnak, majd katalogizálásnak³, formai feltárásnak, könyvtári feldolgozásnak, bibliográfiai feldolgozásnak stb. A jelenleg már amúgy is polgárjogot nyert formai feltárás felel meg leginkább annak a munkafolyamatnak, amelynek során többek között a bibliográfiai leírás – is – elkészül. A bibliográfiai leírás tehát végtermék, amely előállítható például kézírással, írógéppel vagy számítógépes adatbázisból egy megfelelő programmal. S ez a végtermék – kiegészítve a célnak megfelelően a tartalmi feltárás során megállapított adatokkal és minden esetben a besorolási adatokkal – felhasználható különböző célokra. Ez tulajdonképpen már a '70-es évek végén világos volt, de az MSZ 3424⁴ szabványsorozat tagjai, igazodva az ISBD⁵ tagjainak előírásaihoz, a szakmában némi bizonytalanságot okoztak, ezért több könyvtári szaktekintély mellett Domanovszky Ákos is szükségesnek tartotta az alábbi megfogalmazással egyértelművé tenni a bibliográfiai leírás szerepét a leíró katalógusokban:

„...a bibliográfiai leírás önmagában a leíró katalógus egyik alapfunkciójának az ellátására sem képes – mindhárom funkcióját csak besorolási elemekkel megfejeelve, azokkal együtt láthatja el.”⁶

Ez a megállapítás érvényes arra az esetre is, amikor a bibliográfiai leírás valamely bibliográfia, jegyzék egyik tételében szerepel. (Időszaki kiadványokra vonatkozóan is igaz ez, még akkor is, ha ennél a dokumentumtípusnál a főtétel első besorolási adata, a besorolási cím az esetek mintegy 70%-ában megegyezik a bibliográfiai leírás első adatával, a főcímmel.)

Mivel a könyvtári és a bibliográfiai munka, valamint ezek rész-munkafolyamatai bizonyos intézmények, illetve dokumentumtípusok esetében nem válnak el annyira egymástól, hogy külön munkafolyamat lenne a formai feltárás, a tartalmi feltárás, valamint a besorolási adatok megállapítása és a tételeszerkesztés, célszerűnek látom a *feldolgozás*⁷ kifejezést használni (legalábbis addig, amíg pontosabb kifejezés nem születik) arra a munkafolyamatra, amely abból áll, hogy egy könyvtáros, bibliográfus kezébe vesz egy dokumentumot, arról minden információt megszerez, számbaveszi nyilvántartandó bibliográfiai és állományadatait, megállapítja egy adott rendszeren belül a besorolási adatait, és mindezeket rögzíti. Ha ez a rögzítés számítógéppel történik, az adott programon múlik, hogy a használók milyen információkat, milyen formákban kapnak a dokumentumról.

A KSZ/3 szabályzat kerüli a feldolgozás kifejezést. A *leírás* terminus viszont két különböző jelentéssel szerepel a szabályzatban: esetenként a bibliográfiai leírást helyettesíti, máskor a munkafolyamatra (feldolgozás) vonatkoztatható. A szövegkörnyezetből remélhetően mindig kiderül, hogy melyik jelentéséről van szó, jelen cikk egy-egy esetben ehhez is segítséget kíván adni.

A bibliográfiai leírás típusai

Az MSZ 3424/2 *Csoportosítás* című fejezetében a bibliográfiai leírás különböző típusait jelölte meg. Ez a csoportosítás a KSZ/3-ban már nem szerepel, e szabályzat időszaki kiadványokra vonatkozóan csak a nyitott és a lezárt leírásra ad előírásokat. Az új szabályzat tehát nem különböztet meg:

– Teljes és egyszerűsített leírást.

A felhasználástól függ, hogy az adott dokumentum rögzített adataiból a KSZ/3 szerint előállított bibliográfiai leírás csak a kötelező (valamely feltételtől függően kötelező) adatelemeket tartalmazza vagy a nem kötelezőket is.

– Összefoglaló szintű és monografikus szintű leírást.

Az, hogy egy bibliográfiai leírás milyen szintű, a dokumentumtípustól függ. Egyértelmű, hogy az időszaki kiadványra mint dokumentumtípusra jellemző bibliográfiai leírás, amelyet az MSZ 3424/2 összefoglaló szintűnek nevezett, nem egyetlen részegység, hanem a részegységek összessége alapján tartalmazza az adatokat. Ha olyan időszaki kiadvány a feldolgozás tárgya, amelyből csak egyetlen részegység jelent meg, a bibliográfiai leírás is ennek az egyetlen részegységnek az adatait tartalmazza.

– Egylépcsős és többlépcsős leírást.

A KSZ/3 szabályzat készítője és közreműködői egyetértően úgy döntöttek, hogy a többlépcsős leírást – gyakorlati tapasztalatok alapján – időszaki kiadványok esetében szükségtelennek tartják.

A bibliográfiai leírás adatai

Az MSZ 3424/2-ben a 3.2.2. szakasz táblázatában felsorolt adatak között olyanok is szerepeltek az őket megelőző központosítási jel jogán, amelyeket a 3.1.2. szakasz nem tartalmazott. Ezt az ellentmondást megszüntetendő a KSZ/3 szabályzat 2.2.2. szakaszában az adatak között megjelennek azok is, amelyek egy másik adat részai (például: ha a főcím összetett cím, a főcím egyik része a közös cím). Ezeket az adatakat a felsorolás bekezdéssel közölve különbözteti meg.

A leírás tárgya

Az MSZ 3424/2, hasonlóan az ISBD/S⁸-hez, a leírás tárgyára vonatkozóan ellentmondásos előírásokat tartalmaz, ezért ezt a kérdést részletesebben kell megvilágítani.

A feldolgozás tárgya (a KSZ/3 megfogalmazásában: a leírás tárgya) a szabályzat alkalmazása szempontjából „ideális” esetben maga az időszaki kiadvány.

Ha **élő**, vagyis a feldolgozás időpontjában folyamatosan megjelenő időszaki kiadványról van szó, az első és az ezt követő részegységek képezik a feldolgozás tárgyát. Minthogy az egyes részegységeken eltérőek lehetnek a bibliográfiai adatok, nyilvánvaló, hogy a feldolgozás során gondoskodni kell ezek nyilvántartásáról olyan mértékben, ahogy azt az adott könyvtár vagy bibliográfiai intézmény céljai megkívánják. Ebben az esetben a feldolgozás eredményeként létrehozható bibliográfiai leírás nyitott leírás, a nyitottságot a 3. és a 4. adatcsoportban kötőjel jelzi. A feldolgozás kiinduló alapja az induló részegység (a KSZ/3-ban: a leírás kiinduló alapja), ennek adatai jelennek meg valamennyi adatcsoportban. A későbbi részegységeken megjelenő új, illetve az induló részegység adataihoz képest megváltozott adatok megjelenítésére a 7. adatcsoportban, megjegyzésként van lehetőség. Azon mellékletekre vonatkozóan, amelyek az indulást követően rendszeres tartozékai az időszaki kiadványnak, az 5. adatcsoportot kiegészítve kell adatot megjelölni.

Ha már **megszűnt**, vagyis olyan időszaki kiadványról van szó, amely a feldolgozás időpontjában már nem jelenik meg, az elsőtől az utolsóig valamennyi részegység adatait nyilván kell tartani. A feldolgozás eredményeként létrehozható bibliográfiai leírás lezárt leírás, amely a nyitott leíráshoz képest a következőket is tartalmazza: a 3. adatcsoportban az induló részegység számozási adatait kiegészítik az utolsó részegység számozási adatai, a 4. adatcsoportban az induló részegység megjelenésének évét pedig az utolsó részegység megjelenésének éve. (Feltételezzük, hogy a nyitott leírás 7. *Megjegyzések* adatcsoportja az időszaki kiadvány megjelenése során folyamatosan bővül az egyes részegységeken megjelenő új, illetve megváltozott adatokkal.)

„Problémásnak” minősül az az eset, amikor nem az adott időszaki kiadvány egésze a feldolgozás tárgya, hanem részegységeinek egy csoportja. Nem áll tehát rendelkezésre az induló, illetve az utolsó részegység.

Az induló részegység hiányának gyakori előfordulásai:

- fel akarjuk ugyan dolgozni magát az időszaki kiadványt, de valamilyen okból nem áll rendelkezésünkre az induló részegység;
- olyan céllal akarjuk feldolgozni az időszaki kiadványokat, hogy az adatok egy bizonyos évre legyenek érvényesek;
- könyvtárunk csak egy bizonyos évtől gyűjti és dolgozza fel az időszaki kiadványokat, tehát adataikat is csak ettől az évtől kezdve kívánjuk nyilvántartani. Ezekben az esetekben a feldolgozás, vagyis a leírás kiinduló alapja az a részegység lesz, amely elsőként rendelkezésünkre áll. Ennek adatai jelennek meg a bibliográfiai leírásban, az alábbi kivétellel:
 - a 3. adatcsoportnak az induló részegység számozási adatait kell tartalmaznia. Ezt az adatot vehetjük bárhonnan, célszerű hitelt érdemlő forrásból, leginkább nemzeti bibliográfiából meríteni, és a bibliográfiai leírásban szögletes zárójelben kell megjeleníteni. Ha nem sikerül az induló részegység számozási adatait megadni, ezt a tényt szögletes zárójelbe tett kérdőjellel kell jelölni;
 - a 4. adatcsoportban az induló részegység megjelenésének évét kell megadni ugyanazon elvek alapján, mint az induló részegység számozási adatait. Valamilyen megjelenési évet mindenképpen közölni kell, bizonytalanság esetén kérdőjelet téve a megjelenési év után vagy kérdőjellel helyettesítve a megjelenési év bizonytalan számjegyeit.

A 7. adatcsoportban megjegyzésként minden esetben meg kell adni a leírás kiinduló alapjául szolgáló részegység számozási adatait. Azért van erre szükség, hogy pontosan lehessen tudni, hogy a bibliográfiai leírásban megjelenített adatok melyik részegységből származnak.

Az utolsó részegység hiányának gyakori előfordulásai:

- tudjuk, hogy az időszaki kiadvány megszűnt (például onnan, hogy megváltozott a címe, s az új címen megjelenő, újként feldolgozandó időszaki kiadvány utal rá mint elődjére), de valamilyen okból nem áll rendelkezésünkre az utolsóként megjelent részegység;
- nem tudjuk, hogy megszűnt-e valójában az időszaki kiadvány, de egy bizonyos idő óta nincs tudomásunk megjelent részegységekről.

A bibliográfiai leírást ezekben az esetekben le akarjuk zárni.

– Ha az utolsóként megjelent részegység számozási adatai hitelt érdemlő forrásból (lásd fent) megszerezhetők, ezt adjuk meg a 3. adatcsoportban, szögletes zárójelben. Ellenkező esetben szögletes zárójelbe tett kérdőjellel zárjuk a 3. adatcsoportot.

– A 4. adatcsoportban az utolsóként megjelent részegység megjelenésének évét kell megadni, ugyanazon elvek alapján, mint az induló részegységét.

A 7. adatcsoportban, megjegyzésként minden esetben meg kell adni a rendelkezésünkre álló utolsó részegység számozási adatait. Jobb megoldás hiányában ezt a részegységet a szabályzat a lezárás alapjának nevezi. E részegység megnevezésére azért is szükség van, hogy a megváltozott és megjegyzésként feltüntetett bibliográfiai adatok érvényessége egyértelmű legyen.

3. adatscsoport: Számozás

Mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatban nagy volt a bizonytalanság (és ez a jelenlegi gyakorlatra is érvényes) a 3. adatscsoport adataira vonatkozóan az alábbi esetekben:

- ha az induló részegység nem áll rendelkezésre. (a magyarázó megjegyzéseket a szabályzat ezzel kapcsolatos megoldásához lásd *A leírás tárgya* részben);
- ha az induló részegység számozás nélkül jelenik meg.

Az ISBD/S-en alapuló külföldi gyakorlatban rendszerint mindkét esetben elmarad a 3. adatscsoport. Az IKB – Magyar Periodika Adatbázisban megoldást találtunk arra, hogy már a 3. adatscsoportban egyértelműen megkülönböztethető legyen a két különböző eset.

Ha nem áll rendelkezésre az induló vagy az utolsó részegység, ezt a tényt a 3. adatscsoportban szögletes zárójelbe tett kérdőjellel jelöljük. Minthogy az IKB adatbázis nemzeti bibliográfiai adatbázis, magyarországi időszaki kiadványokra vonatkozóan hiteles forrás kell, hogy legyen. Minden egyes adata autopszián alapul. Ha minden utánajárás ellenére is megszerezhetetlen az induló részegység, csak ezt a megoldást érezzük elfogadhatónak. Ellenvetésként felmerülhet, hogy miért nem következtetjük ki az induló részegység számozási adatait. Elsősorban azért nem, mert vétenénk az autopszia elve ellen, másodsor azért nem, mert nem adnánk biztos adatot. (Számptalan esetben előfordul, hogy egy folyóirat első számai csak keltezéssel jelennek meg, aztán például a 4. számnál kezdik feltüntetni azt, hogy 1. évfolyam. Az is előfordul, hogy az első néhány számon 1. évfolyamot jeleznek, aztán egyszer csak az elődjük évfolyamszámozását veszik át.) Az IKB adatbázis gyakorlatát a KSZ/3 szabályzatot bíráló bizottság elfogadta.

Ha az induló részegység számozás nélkül jelenik meg, sorozatok bibliográfiai leírásában elmarad a 3. adatscsoport. Periodikumok – a nemzeti könyvtárban elfogadott gyakorlat szerint ezt a megnevezést használjuk a sorozatokon kívüli, „valódi” időszaki kiadványokra – bibliográfiai leírásában ezt a tényt a 3. adatscsoportban a „számozás nélkül” kifejezés szögletes zárójelbe tett rövidítése jelezte ([sz.n.]). A KSZ/3 szabályzatot jóváhagyó szakértői bizottság elfogadta elvként, hogy periodikumok esetében, amelyekre alapvetően jellemző, hogy valamilyen számozással jelennek meg, jelölni kell a számozási adat hiányát. A jelölés módja – a KSZ/3 alapelveinek megfelelően – a latin nyelvű „sine data” kifejezés szögletes zárójelbe tett rövidítése lesz ([s.d.]). A szabályzat hatálybalépésétől kezdve megtörtént a javítás az IKB adatbázis tételeiben is.

Az összetett főcímhez kapcsolódó adatok

Az ISBD elvei szerint az olyan időszaki kiadvány bibliográfiai leírásában, amelynek főcíme összetett cím, a közös címhez kapcsolódó egyéb cím és szerzőségi közlés a közös címet, míg az alárendelt (ágazati) címhez kapcsolódó egyéb cím és szerzőségi közlés az alárendelt (ágazati) címet követi. Így a főcím részei egymástól elválasztva jelennek meg a bibliográfiai leírásban, a közös cím és az alárendelt cím között megjelenő adatok pedig esetenként áttekinthetetlenné teszik a bibliográfiai

leírást. A jelenlegi nemzetközi gyakorlatot vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy sok esetben egyáltalán nem, más esetekben pedig következtlenül alkalmazzák ezt a szabályt a bibliográfiai műhelyekben.

A KSZ/3 szakítani mert ezzel a szabállyal, s határozottan előírja, hogy a főcím, és pedig a teljes főcím a bibliográfiai leírás első adateleme, akkor is tehát, ha a főcím összetett cím. Ezzel a változtatással az összetett főcím egyes részei nem válnak el egymástól, és világosabb, áttekinthetőbb, „olvashatóbb” lesz a bibliográfiai leírás.

Sorozat – alsorozat

Az MSZ 3424/2 szabványnak a sorozatra és alsorozatra vonatkozó előírásaiban megmutatózó ellentmondások rengeteg problémát, értetlenséget, egymástól eltérő, egymásnak ellentmondó gyakorlatot eredményeztek. (Mentségül: az MSZ 3424/2 követte, mert követnie kellett az ISBD előírásain alapuló MSZ 3424/1⁹ szabványt.) Mindez külön tanulmány tárgya lehetne, azonban annyit fontos itt (is) elismerni, hogy az MSZ 3424/2-ben az alsorozatra vonatkozó példákban nem valódi alsorozatok szerepeltek, hanem többnyire összetett főcímű sorozatok. (A KSZ/3 külön hangsúlyozza, hogy a sorozat főcíme is lehet összetett cím, s céljaink szerint ezt egyértelművé is teszi).

Az MSZ 3424/2-ben a fogalom meghatározás viszont korrekt volt, ezt a KSZ/3 át is vette jelentéktelen módosítással: „alsorozat: egy számozott sorozat (fősorozat) keretében megjelenő másik, önálló sorozat”. Ha ez igaz, márpedig igaz, akkor az alsorozattal kapcsolatban csak olyan szabályoknak van létjogosultságuk, amelyek azonosak a sorozatra vonatkozó szabályokkal. Vonatkozik ez az elv arra az esetre is, amikor a sorozat(ok) adatai azon dokumentumról megjelenő bibliográfiai leírás 6. (könyvek esetében az 5.) adatsorozatjában szerepelnek, amely dokumentumon fel vannak tüntetve a sorozat(ok) adatai, vagy megfordítva: amely dokumentum a sorozat(ok) keretén belül jelenik meg.

Tehát:

1. Az alsorozat önálló sorozat. Csak az a jellegzetessége, azaz egy sorozatot csak akkor nevezünk alsorozatnak, ha bibliográfiai kapcsolatban áll egy másik sorozattal, a fősorozattal. Ez a bibliográfiai kapcsolat pedig akkor létesül, ha a dokumentumok az egyik sorozat (az alsorozat) adatait és a másik sorozat (a fősorozat) adatait együttesen tartalmazzák. Ráadásul az is feltétel, hogy a fősorozat számozott legyen. Ha ez a feltétel nem valósul meg, nem beszélünk fősorozat – alsorozat kapcsolatáról, csak arról, hogy az adott dokumentum két sorozat tagjaként jelenik meg.
2. Ha egy dokumentum két (önálló) sorozat tagjaként jelenik meg, bibliográfiai leírásában külön kerek zárójelpárba foglalva kell megjeleníteni az egyes sorozatok adatait.
3. Ha egy dokumentum két olyan (önálló) sorozat tagjaként jelenik meg, amelyek fősorozat – alsorozat kapcsolatban állnak egymással, ugyanígy kell eljárni, tehát mindkét sorozat adatait külön kerek zárójelpárba foglalva kell megjeleníteni az adott dokumentum bibliográfiai leírásában.
4. A sorozatokat (bár megkérdőjelezhető valódi dokumentum voltak) időszaki kiadványként kell feldolgozni. Rögzített adataik között nyilván lehet tartani,

hogy milyen tagjaik vannak, tehát milyen dokumentumok jelentek meg az adott sorozat keretein belül, továbbá nyilván kell tartani bibliográfiai kapcsolatukat egy másik sorozattal (alsorozat – fősorozat kapcsolat).

Reményeink és terveink szerint a KSZ/3 szabályzat nem csupán kurrens időszaki kiadványok bibliográfiai leírására alkalmas, hanem retrospektív bibliográfiák tételében is alkalmazható. A kurrens számítógépes feldolgozás csak úgy tud kapcsolódni az előzményekhez, ha a retrospektív feldolgozás szabályaival azonosak a szabályai.

JEGYZETEK

- 1 Eddig megjelent szabályzatok: KSZ/1 Bibliográfiai leírás. Kartográfiai dokumentumok. A jóváhagyás időpontja: 1999; KSZ/2 Bibliográfiai leírás. Elektronikus dokumentumok. A jóváhagyás időpontja: 2000.
- 2 MSZ 3424/2 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok. Hatálybalépés: 1983.
- 3 Domanovszky Ákos: Megjegyzések egy vitához. In: Könyvtári Figyelő 1979. 4. 372-379. p.
- 4 Az MSZ 3424 Bibliográfiai leírás szabványsorozatnak 1978-tól 1992-ig 11 tagja jelent meg. (Az utolsó sorszáma MSZ 3424/12, ugyanis MSZ 3424/11 nem jelent meg.
- 5 International Standard Bibliographic Description
- 6 Domanovszky. 373. p.
- 7 Ugyanezen elv alapján helyesnek érzem a *katalogizálás* kifejezést is. Azért választottam mégis a *feldolgozást*, mert a katalogizálás a ma már egyre ritkábban alkalmazott cédu-lakatalogusokra asszociál.
- 8 International Standard Bibliographic Description for Serials
- 9 MSZ 3424/1 Bibliográfiai leírás. Könyvek. Hatálybalépés: 1980.

Nagy Anikó

(A szabályzat megrendelhető vagy megvásárolható a Könyvtári Intézet Oktatási Osztályán. E-mail: oktat@oszk.hu. ára: 2000,- Ft+áfa)